

Vivere desijt Antuerpiæ XI. Kal. Febr. MDLXXXI. Æt. LXXIV.

IODOCVS DAMHOVDERIVS, I.C.

Eximijis. tot sparsa viris urbs inclÿta Brugæ,

(Est quæ natali patria terra tuo)

Atque tuæ PRÆCES, cunctis opus vtile doctis,

Tæquæ, tuumque poli nomen ad astra ferunt.

22.

Fr. Raphelengius

Joost de Damhoudere, buriingravure in: Aubertus Miraëus, *Elogia Belgica*. Antwerpen:

D. Martens, 1609 (Brugge, Openbare Bibliotheek, 65).

© Brugge, Cel Fotografie

De invloed van de Brugse strafrechtspraktijk
op de "Praxis rerum criminalium" van
Joos de Damhouder (1507-1581)

HET BELANG VAN DE "PRAXIS RERUM CRIMINALIUM" EN ZIJN
FRANSE EN NEDERLANDSE BEWERKINGEN

De "*Praxis rerum criminalium*" van de Bruggeling Joos de Damhouder¹ was van de tweede helft van de 16de tot de 18de eeuw één van de meest geraadpleegde handboeken over het strafrecht in Europa. Dit werk, dat voor het eerst verscheen in 1554 in Leuven², kende minstens achttien herdrukken³ en had ook in zijn Franse⁴ en Nederlandse⁵ bewerking⁶ een groot succes⁷. Dit kwam

- 1 De meest volledige biografie van Joos de Damhouder is te vinden bij L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, 'Notes et documents pour servir à la biographie de Josse de Damhouder, 1507-1581', in: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 45 (1895), p.147-209. Zie ook E.I. STRUBBE, 'Joos de Damhouder als criminalist', in: *Tijdschrift voor rechts-geschiedenis*, 38 (1970), p.1-65 en J. VAN ROMPAEY, 'Damhouder Joos de, rechtsgeleerde', in: *Nationaal biografisch woordenboek*, 5 (1972), kol.273-284.
- 2 Uitgegeven in 1554 door Steven Wouters en Jan Bathen onder de titel *Enchiridon rerum criminalium, elegantibus aliquot figuris illustratum*. Een deel van de oplage werd afgestaan aan de Antwerpse uitgever Joannes Bellerus die een nieuw titelblad drukte met de titel: *Praxis rerum criminalium elegantissimis iconibus ad materiis illustrata*, verder afgekort als *Praxis*.
- 3 R. DEKKERS, *Bibliotheca Belgica juridica. Een bio-bibliografisch overzicht der rechtsgeleerdheid in de Nederlanden vanaf de vroegste tijden af tot 1800*, Brussel, 1951, 44: Antwerpen, 1554 (bis), 1556 (bis), 1562, 1570, 1601, 1616, 1646, Lyon, 1555, 1557, 1558 (bis), Venetië, 1555, 1572, Keulen, 1591, Herbipoli, 1641 en Sondershusae, 1693. In de edities van 1562, 1570 en 1601 werd de tekst telkens uitgebreid. Wij gebruiken voor de verdere bespreking de druk van Antwerpen, 1601.
- 4 *Practique iudiciaire es causes criminelles*, Leuven, 1554 en 1555, Parijs, 1555, Antwerpen, 1564. Verder afgekort als *Practique*. Wij gebruiken voor de verdere bespreking de druk van 1564, zijnde de laatste versie die door Joos de Damhouder werd verzorgd.
- 5 *Practycke ende handbocck in criminele zaeken, verchiert met zommeghe schoone figuren ende beilden ter materie dienende*, Leuven, 1555 (herdruk Roeselare, 1981 door J. DAUWE en J. MONBALLYU), Antwerpen, 1555, Amsterdam, 1598, 1616, 1618, 1628, Rotterdam, 1618, 1628, 1650, 1656 en 1660, Utrecht, 1642. Verder afgekort als *Practycke*. Wij gebruiken ook hier de laatste versie die door Joos de Damhouder is verzorgd, zijnde de editie van 1555.
- 6 De Franse en Nederlandse bewerking waren in feite een verkorte versie van de *Praxis*.
- 7 Er was ook een Duitse bewerking die de Duitser Michiel Beuther, geboren in Karlstadt

door de vele fraaie houtsneden waarmee deze teksten waren geïllustreerd⁸ en door de praktische opbouw van de verschillende hoofdstukken die uitging van het toenmalige strafproces dat van het begin tot het einde werd beschreven.

Met deze praktische opbouw stond Joos de Damhouder niet alleen. Hij volgde daarbij het voorbeeld van de grote buitenlandse strafrechtsgeleerden die eerder een zelfstandig traktaat over het strafrecht hadden geschreven en die hij in zijn werk uitvoerig citeerde⁹. Al deze traktaten hadden een aantal andere gemeenschappelijke kenmerken. Zij deden vooreerst een beroep op het Romeinse of canonieke recht, niet om het lokale gewoontestrafrecht te vervangen door geleerde rechtsregels, maar om dit lokale recht te systematiseren en de leemten erin weg te werken. Samen creëerden zij aldus een Europees strafrecht. Vervolgens waren al deze traktaten – zoals hun titels meestal duidelijk aangaven – *practica*, d.w.z. verhandelingen die er in de eerste plaats op uit waren om de bestaande strafpraktijk van één of meerdere rechtbanken te beschrijven en te becommentariëren. Hierdoor formuleerden zij een pasklare oplossing voor de meeste strafrechtelijke problemen, wat het grote voordeel bood dat deze werken onmiddellijk in de praktijk bruikbaar waren. Omgekeerd was er weinig plaats voor filosofische of morele beschouwingen, waardoor zij dikwijls verzandden in een studie van het recht om het

in Beieren, met medeweten van Joos de Damhouder, vertaalde onder de titel: *Praxis rerum criminalium. Grundlicher Bericht und Anweisung welchermassen in Rechtsführung peinlicher Sachen nach gemeynen beschribenen Rechten vor und in Gerichten ordenlich zu handeln ...*, J. Wolf, Frankfurt am Main, 1565 en 1571. Omdat zij niet van de hand is van Joos de Damhouder wordt deze Duitse bewerking hier buiten beschouwing gelaten.

- 8 Over deze houtsneden zie J. DAUWE en J. MONBALLYU in het "Nawoord" op de heruitgave van de *Practycke ende handbouvck in in criminele zaeken*, Roeselare, 1981.
- 9 Albertus Gandinus († kort na 1310) met zijn "*Tractatus de Maleficiis*", Jacobus de Belvisio († kort na 1335) met zijn "*Solemnis practica judiciaria in materiis criminalibus*", Angelus de Gambilionibus Aretinus († in 1451) met zijn "*Tractatus Maleficiorum*", Hyppolitus de Marsiliis († in 1529) met zijn "*Practica causarum criminalium*" en Joannes Millaeus die zijn "*Praxis criminis persequendi aliquot figuris illustrata*" in 1541 in Parijs publiceerde. Van deze laatste nam Joos de Damhouder trouwens de idee over om zijn traktaten met houtsneden te versieren. Met deze verschillende auteurs maakte hij kennis via de *Oceanus iuris*, een collectie van juridische traktaten in elf grote folio's die in 1535 in Lyon werd uitgegeven: E.I. STRUBBE, 'Joos de Damhouder als criminalist', p.21.

recht zonder oog voor de sociale, economische, politieke en culturele factoren die het strafrecht mee bepaalden. Datzelfde pragmatisme zette hen ook aan tot strikt analytische uiteenzettingen met een voorliefde voor allerlei, soms weinig belangrijke, onderscheidingen en een gebrek aan synthetische behandeling van de begrippen zoals de strafbare schuld, de strafbare poging, de strafbare deelneming, de samenloop van misdrijven en de strafuitsluiting- en strafverminderinggronden. In de praktijk leidde dit tot onoplosbare problemen wanneer er zich onderscheidende of nooit eerder behandelde gevallen voordeden.

Zoals al eerder uitvoerig werd aangetoond¹⁰ was de "*Praxis rerum criminalium*" grotendeels een plagiaat van de "*Corte instructie in materie criminele*" die de Gentenaar Filips Wielant (1441-1520) omstreeks 1515 opstelde. In deze "*Corte instructie*" beschreef Wielant op beknopte wijze de strafrechtspraktijk van de Raad van Vlaanderen en de Grote Raad van Mechelen¹¹. Verwijzingen naar het strafprocesrecht van deze gerechtshoven in de "*Praxis rerum criminalium*"¹² berustten dan ook op Wielants ervaring als raadheer bij deze hoven en niet op deze van Joos de Damhouder die nooit werkzaam was bij deze gerechtshoven. Dit was trouwens meestal ook het geval voor de schaarse verwijzingen naar het (Vlaamse) gewoontestrafrecht die in de "*Praxis rerum criminalium*" voorkomen¹³. Maar Joos de Damhouder vulde de tekst van Wielant ook aan met allerlei citaten uit en verwijzingen naar de rechtsgeleerde strafrechtsliteratuur en het relaas van enkele persoonlijke ervaringen als advocaat (1532-15 juli 1537), raadspensionaris (16 juli 1537-einde mei 1550) en crimineel griffier (einde mei 1550-6 januari 1552) van Brugge¹⁴. Het is op

10 E.I. STRUBBE, 'Joos de Damhouder als criminalist', p.25-29 die wat dat betreft ook verwijst naar alle oudere literatuur.

11 J. MONBALLYU (ed.), *Filips Wielant verzameld werk. I. Corte instructie in materie criminele*, Brussel, 1995, 7-8.

12 Bijvoorbeeld: *Praxis*, cap. 8, n. 22-23, 12, n. 1 en 3, 19, n. 6-8, 28, n. 5-6, 34, n. 2, 38, n. 8-9 en 149, n. 21.

13 Bijvoorbeeld: *Praxis*, cap. 90, n. 8, 91, n. 49, 92, n. 1, 104, n. 11, 105, n. 8, 126, n. 8, 150, n. 4-9 en 151, n. 3-5.

14 In de Latijnse tekst had hij het over zijn ervaringen als "*assessor et consultor*", in de Franse tekst over zijn ervaringen als "*pensionnaire, greffier et conseiller*" en in de Nederlandse tekst als "*pensionaris ende raet*" van de Brugse schepenen.

deze laatste uitweidingen die wij in dit artikel nader ingegaan¹⁵. Hoeveel waren er en in welke mate stemden zij overeen met de toenmalige Brugse strafrechtspraktijk?¹⁶

DE TORTUUR IN BRUGGE

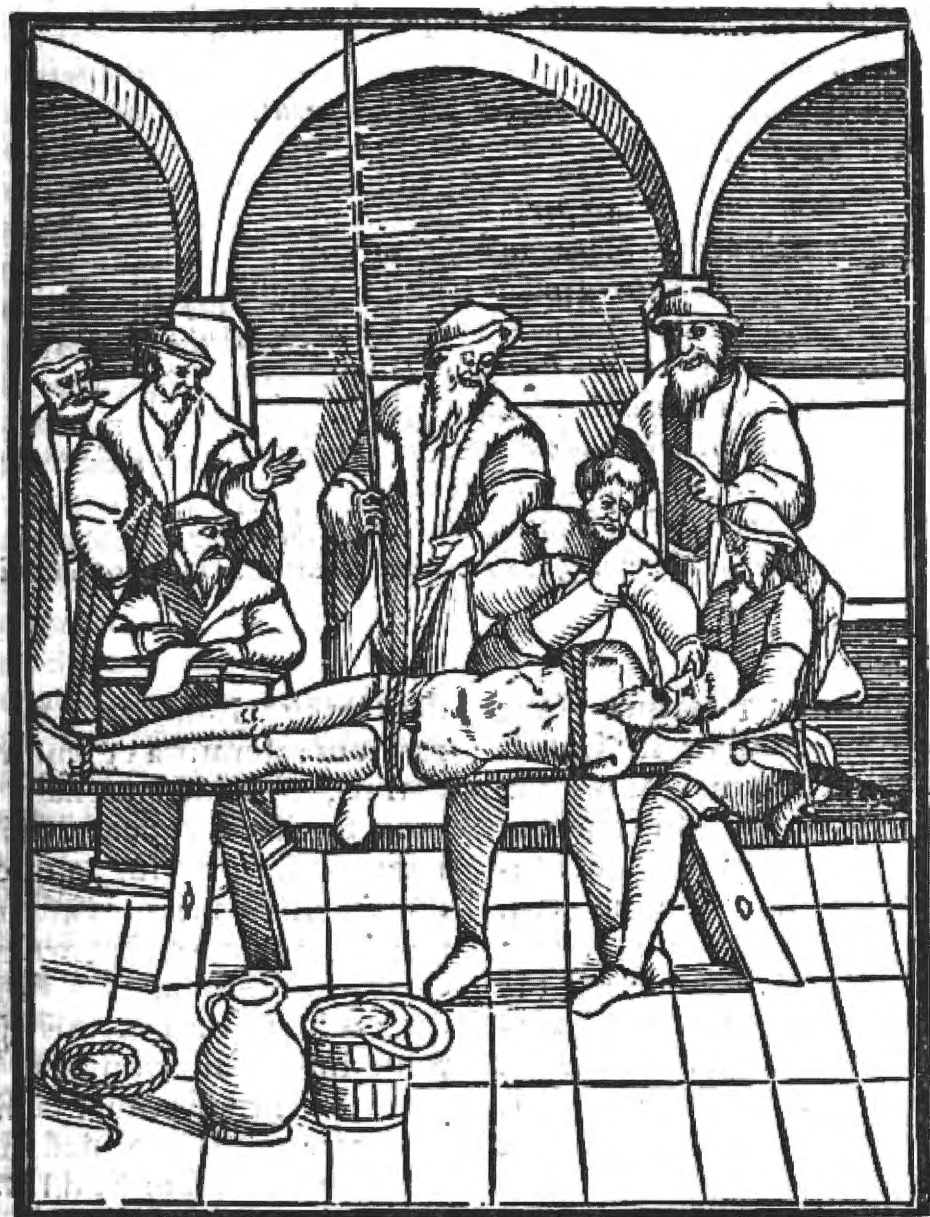
Een eerste verwijzing naar Brugse strafrechtspraktijk is te vinden in het kapittel over de tortuur¹⁷. Nadat de Damhouder op beknopte wijze had aangegeven op welke wijze men volgens het geleerde recht en het gewoonterecht kon folteren, zette hij meer gedetailleerd uiteen hoe dit gebeurde in Brugge toen hij er raads-pensionaris en crimineel griffier was¹⁸. De te folteren verdachte, die Joos de Damhouder volgens onze normen sarcastisch de “*patient*” noemde, werd volledig uitgekleeft, zijn handen op zijn rug gebonden en, met uitzondering van een doek die over zijn geslachtsdelen werd gebonden, naakt op een bank gelegd die smaller was dan zijn lichaam, met zijn buik naar boven. Opdat hij niet van de bank zou vallen werd hij eraan vastgebonden met koorden ter hoogte van zijn oksels en zijn hart. Aan zijn tenen werden koorden vastgemaakt die bij middel van een wielkje of stokje werden aangespannen. Zijn benen werden net boven de knieën vastgebonden met een koord. De beul spande die aan door er een stok doorheen te steken en ze zoveel mogelijk op te draaien. Indien de verdachte hierdoor niet bekende, werd ditzelfde procédé ook toegepast op zijn schenen of werd een ringkoord met veel knopen (paternoster genoemd) rondom zijn hoofd gebonden en

15 Er wordt hier dus niet ingegaan op uitweidingen gebaseerd op zijn ervaringen als student in Orleans of op verhalen die hij elders dan in Brugge oppikte.

16 Van de criminele rechtspraak in Brugge uit de periode 1537-1551 is slechts één register met criminele “*informatiën*” uit de periode 1542-1547 (BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 187) en één register met criminele sententies (“*Verluydboek*”) uit de periode 1538-1555 (BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 192) bewaard gebleven. Uit de onmiddellijk volgende periode bleven er één register bewaard met criminele “*informatiën*” uit de periode 1553-1558 (BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 189) en twee registers met de criminele bekentenissen van de aangehouden verdachten (“*Bouc van den steene*”) uit de periode 1554-1557 en 1558-1559 (BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 193).

17 *Praxis*, cap. 37 (“*De quaestione, sive tortura*”); *Practicque*, cap. 37 (“*De torturer ou ghenner*”); *Practycke*, cap. 37 (“*Van pynene*”).

18 In de Latijnse en Nederlandse versie had hij het alleen over de periode dat hij raads-pensionaris in Brugge was. In de Franse sprak hij ook over de periode dat hij er “*griffier*” was.

Joost de Damhoudere, *Praxis rerum criminalium*, 1562, cap. 54 (houtsnede)

aangespannen met één of twee stokjes of beentjes. Als ook dat nog niet hielp, legde de beul een natte doek op de ogen van de verdachte, duwde zijn neusgaten dicht en goot koud water op zijn hartpit, zijn tenen en zijn benen en via een trechter in zijn mond tot zijn buik volledig was opgezwollen. In de meeste edities van de "*Praxis rerum criminalium*" en de Franse en Nederlandse bewerkingen wordt dit "*scherp examineren metter bancke*"¹⁹ gedeeltelijk²⁰ geïllustreerd met een prachtige houtsnede. In deze houtsnede ligt de gefolterde met zijn handen op zijn rug op plank waaraan zijn enkels, zijn bekken en zijn borst zijn vastgebonden. De beul duwt zijn neusgaten dicht en giet met een kan water in zijn mond. De schout, twee schepenen en de criminele griffier kijken aandachtig toe. In een tweede houtsnede, die het kapittel over de herpijniging opluistert, wordt een variante foltering uitgebeeld. De gefolterde is er opgehangen met koorden aan zijn polsen die verbonden zijn met twee ringen aan een muur en met koorden aan zijn enkels die gespannen zijn over een bank en leiden naar een ring die in de grond is vastgemaakt. Zijn schenen, billen en borst zijn met andere koorden vastgesnoerd. De beul heeft door de koorden aan zijn schenen een stok gestoken waarmee hij die koorden aanspant. Deze variante foltering is noch in de "*Praxis rerum criminalium*" noch in de Franse of Nederlandse bewerking beschreven. Zij was wel al eerder uiteengezet en prachtig uitgebeeld in de "*Praxis criminis persecuendi*" van Joannes Millaeus uit 1541²¹, werk dat de Damhouder herhaaldelijk citeerde en waarvan hij zelfs uitdrukkelijk vermeldde dat hij er een exemplaar van in zijn bezit had²². De houtsnede in de werken van de Damhouder is zelfs grotendeels een kopie van deze houtsnede in het werk van Millaeus. De vraag stelt zich dan ook

19 Zie bijvoorbeeld: BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 193, register 1554-1557, f°26v "*zal bringhen ter torture ende scerper examinatie metter bancke*" (28 januari 1555), 45v: "*examinerer metter bancke*" (10 maart 1556).

20 Het uitrekken van de tenen met een koord verbonden aan een wielkje, de paternoster en de natte doek op de ogen van de verdachte komen er niet in voor.

21 J. MILLAEUS, *Praxis criminis persecuendi*, Parijs, 1541, 60v-61r.

22 *Praxis*, cap. 54, n. 9: "... de his dominus Ioannes Millaeus in sua praxi criminis persecuendi, in fine, sub tractatu indiciorum, folio (libro meo) 68". Hij schreef zelfs hele paragrafen woordelijk af uit dat werk. Bijvoorbeeld is cap. 11, n. 9-14 letterlijk afgeschreven uit J. MILLAEUS, *Praxis*, 70v en 71v.

of deze variante folterwijze wel ooit in Brugge werd toegepast? Misschien was zij alleen een louter figuratieve ontleding van de houtsnede in het werk van Millaeus onder de titel "*Fig. Torturae gallicae ordinariae*" (de gewone tortuur in Frankrijk).

In zijn betoog over de tortuur, stelde Joos de Damhouder dat men in Brugge soms ook de verdachte geselde om hem te doen bekennen²³. Deze mededeling klopt met de toenmalige Brugse strafpraktijk. In het oudst bewaarde register met de bekentenis- sen van de gevangenen in het Steen van Brugge, dat dateert uit de periode 1554-1557²⁴, staat immers duidelijk vermeld dat de Brugse stadschepenen het "*examineren met roeden*"²⁵ als folte- ring oplegden. Wanneer dit dan gepaard ging met het ophangen van de verdachte boven de haard via een katrol²⁶, zal dit, in vele gevallen wel efficiënter geweest zijn dan de pijnbank, zoals de Damhouder goed aangaf.

HET KAALSCHEREN VAN EEN HEKS

In zijn kapittel over de tortuur heeft Joos de Damhouder het ook over het feit dat de verdachte in Brugge soms voor de pijniging al zijn lichaamshaar werd afschoren. De bedoeling hiervan was volgens hem om na te gaan of de verdachte geen tovermiddel bij zich had om bij de foltering de pijn te doorstaan. In de "*Praxis re- rum criminalium*" en de "*Practique iudiciaire es causes criminel- les*" illustreerde de Damhouder dit met het volgende verhaal over

23 *Praxis*, cap. 37, n. 20 en 24, *Practicque*, cap. 37, n. 16-18 en 22, *Practycke*, cap. 37, n. 16-18.

24 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 193: "*Bouck van den Steene*" of "*Bouck van de crimi- nele kennessen ghedaen by ghevanghenen binder stede ende van weghen heere ende wet van Brugghe*" genoemd.

25 *Ibidem*, f°72v: "*Gheresolveert desen ghevanghene te examineren met roeden*" (17 novem- ber 1556). Zie ook *Ibidem*, f°76v: "*Gheresolveert desen Pieter te examineren met roeden*" (12 januari 1557) en 84r: "*Gheresolveert desen Robrecht te examineren met roeden*" (19 januari 1557). Op *Ibidem*, f°88v is er sprake van het folteren van een vrouw met roeden en de man met de pijnbank: "... ende dit naer dat zy beden by torture gheexamineert [zijn], de vrouwe met roeden ende den man Herman metter banck" (18 maart 1557).

26 Zie bijvoorbeeld BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 193, register 1558-1559, f°17r waar er sprake is van: "*dese Maerten te hanghen boven den heerde an een catrol ende alzo te examineren met roeden*", f°17v waar er sprake is van: "*desen Pauwels te hanghen, geselen ende examineren*" (6 oktober 1557) en f°91v waar er sprake is van: "*gheresolveert desen Hans te hanghene boven de heerde an een catrol ende alzo te examineren met roeden*" (12 oktober 1557).

een foltering van een heks in Brugge die hij meemaakte toen hij er raadspensionaris was (1537-1550).

Er leefde in die tijd in Brugge een oude vrouw die door velen werd vereerd omdat zij zich kleepte en gedroeg als een heilige en er in slaagde om op miraculeuze wijze mensen te genezen, zoals kinderen van hun bochels of hun kromme benen. Voor deze genezingen gebruikte zij geen medicamenten of andere natuurlijke middelen, maar, zoals de apostelen, allerlei religieuze voorschriften, zoals het vasten gedurende één tot drie dagen, het bidden van drie paternosters of een bedevaart naar Sint-Arnold in Oudenburg of Sint-Hubert in de Ardennen. Daar moest men dan enkele gebeden opzeggen of een mis moest laten lezen. De genezingen geschieden onmiddellijk of korte tijd na het gebruik van deze remedies.

Omdat de schepenen van Brugge dit uiterst verdacht vonden, lieten zij de oude vrouw op een nacht uit haar bed halen, aanhouden en in de gevangenis opsluiten. Daar werd haar gevraagd op welke wijze, met wiens hulp en met welk doel zij haar genezingen bewerkstelligde. De vrouw antwoordde standvastig dat zij met haar genezingen alleen goede bedoelingen had en alleen geoorloofde middelen gebruikte. Meteen beklaagde zij zich erover dat men haar ten onrechte had aangehouden. De schepenen waren echter van oordeel dat er voldoende aanwijzingen waren om haar te folteren en spraken in die zin een tussenvonnis uit. De vrouw werd op de pijnbank gelegd, maar ontkende daar ten stelligste dat zij voor haar genezingen beroep deed op de duivel, wat nodig was om haar als heks te kunnen verbranden.

Guy de Baenst, heer van Oostkerke, burgemeester "*van der Courpse*" van Brugge²⁷, woonde deze ondervraging bij en klaag-

27 Brugge had toen twee burgemeesters: Franchois d'Oignies, heer van Quesnoy, burgemeester van de schepenen en Guy de Baenst, heer van Oostkerke, burgemeester "*van der Courpse*", of "*commune*" (Raad) van Brugge: Brugge, Stadsarchief, Wetsvernieuwingen 1531-1571, f°16r en *Ibidem*, 216, Stadsrekening 1537-1538, f.53v. Het was de burgemeester "*van der Courpse*" (of zijn officiële plaatsvervanger) die de ondervragingen van de gevangenen in het Steen bijwoonde. Zie bijvoorbeeld: BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 193, register 1554-1557, f°5r, 14v en 17v.

de tussendoor herhaaldelijk over pijnscheuten veroorzaakt door jicht. De oude vrouw merkte dit op en bood aan om hem van deze kwaal te genezen. De burgemeester antwoordde spontaan dat hij hiervoor wel 2000 dukaten veil had. Maar de aanwezige criminele griffier en de raadspensionarissen (onder wie de Damhouder) kwamen tussen en slaagden erin om de oude vrouw tijdelijk naar een andere kamer over te brengen. Van zodra dit was gebeurd, waarschuwden zij de burgemeester voor het gevaar dat hij opliep wanneer hij zich door de vrouw liet genezen. Eerst moest hij trachten te weten te komen op welke wijze dit zou gebeuren. Indien de vrouw dit deed op de wijze zoals de apostelen dit deden, hadden zij geen enkel bezwaar. Indien dit echter op een andere wijze gebeurde, was dit uiterst verdacht en moest de vrouw verder worden ondervraagd.

De burgemeester ging akkoord en de oude vrouw werd opnieuw in de schepenkamer binnengeleid. Eén van de raadspensionarissen vroeg haar dan op welke wijze zij de burgemeester zou genezen. De vrouw antwoordde dat het volstond dat de burgemeester geloofde dat zij hem kon genezen. De vrouw werd terug naar buiten gebracht en de burgemeester en schepenen overlegden met de raadspensionarissen wat hen te doen stond. De raadspensionarissen wezen er de schepenen duidelijk op dat uit het antwoord van de vrouw ondubbelzinnig bleek dat zij voor haar genezingen een beroep deed op de duivel en niet, zoals de apostelen, op de Gods hulp of die van zijn zoon Jezus Christus. De apostelen hadden immers aan een mankende persoon gezegd: "In Gods naam, sta op en wandelt verder" en aan de blinde: "In de naam van Jezus Christus, kijk nu". Om te genezen was het voor de oude vrouw echter afdoende dat men in haar geloofde en dus niet in de goddelijke macht. De burgemeester liet zich overtuigen en kreeg meteen veel spijt over zijn aanbod aan de vrouw. Hij wou zich absoluut niet meer door haar laten genezen en besloot samen met de schepenen dat men haar verder moest folteren. Dit gebeurde, maar de oude vrouw bekende ook nu slechts enkele minder belangrijke feiten. Bijgevolg werd zij ontslagen van de pijnbank en opnieuw in de gevangenis opgesloten.

Het gerechtelijk onderzoek werd verder gezet en er kwamen nieuwe feiten aan het licht waardoor de vrouw een tweede keer kon worden gefolterd. Ook nu bekende de vrouw slechts enkele kleinigheden, maar ze schreeuwde nu wel heel luid dat men haar van de pijnbank moest bevrijden daar ze het niet meer kon uithouden. Men gaf haar daarom een korte rustpauze van een half uur en zette vervolgens de foltering verder. Nu gaf ze echter geen kik meer. Integendeel, ze begon zelfs te glimlachen en wreef met haar duimen tegen elkaar niettegenstaande zij van alle kanten aan de pijnbank was vastgebonden. Uiteindelijk spotte ze met haar rechters en zei hen hooghartig dat zij nooit zou bekennen welke wreedheden men haar ook aandeed. Ze viel zelfs in slaap op de pijnbank. Ten einde raad ontsloegen de schepenen haar nog eens van de pijnbank en sloten haar opnieuw op in de gevangenis.

Ook nu werd het gerechtelijk onderzoek voortgezet en kwamen er nieuwe feiten aan het licht die een derde foltering wettigden. Bijgevolg werd de vrouw opnieuw gefolterd, maar vooraleer zij nu op de pijnbank werd vastgebonden, nam men nu de voorzorg om haar (hoofd)haar af te scheren. Ook nu bekende de vrouw niets ondanks een doorgedreven foltering. Plotseling stelde iemand vast dat de vrouw nog niet geschoren was onder haar oksels en op haar vrouwelijkheid. Men deed dat en vond in haar vagina en aars ("*culo cunoque*") een stukje perkament waarop allerlei vreemde namen, kruisen en duivelse tekens waren geschreven. De perkamentjes werd verwijderd en onmiddellijk ging de vrouw over tot bekentenissen. Men vroeg haar waarom zij dit niet eerder had gedaan. Zij antwoordde dat niemand haar tot enige bekentenis had kunnen dwingen zolang zij de stukjes perkament bij zich had. De duivel haar hierdoor ongevoelig voor elke tortuur.

Na deze bekentenissen beraadslaagden de burgemeester en de schepenen over de op te leggen straf. Een minderheid was van oordeel dat men de oude vrouw levend moest verbranden. De meerderheid besloot echter rekening te houden met haar leeftijd en haar geslacht en gaf haar een iets lagere straf, zijnde een eeuwige verbanning uit Vlaanderen op straffe van de vuurdood bij

een terugkeer naar de stad. Die verbanning werd voorafgegaan door een tentoonstelling op een schavot met een pruik op haar hoofd die de beul in brand stak. Hiermee wilden de Brugse schepenen symbolisch aangeven dat de vrouw van rechtswege kon verbrand worden, maar zij hieraan bij wijze van gunstmaatregel was ontsnapt²⁸. Na de tentoonstelling en de pruikverbranding leidden twee schepenen en een raadspensionaris de vrouw naar de stadsgrenzen, van waar ze onmiddellijk vertrok naar Middelburg in Zeeland. Daar herbegon ze onmiddellijk met haar genezingspraktijken en werd ze, na overleg met de Brugse stadsschepenen, uiteindelijk verbrand²⁹.

Tot daar het verhaal van Joos de Damhouder over de foltering van een heks in Brugge toen hij er raadspensionaris was. Klopt dit verhaal nu met de werkelijkheid? Volgens het "*Verluydbouc*" of het register met de criminele sententiën van de stad Brugge uit de periode van 1538-1555 veroordeelden de Brugse schepenen op 26 augustus 1538 een zekere Kathelyne Onbaert, weduwe van Boudin Beernaert, handwerker uit het Proossche in Westkapelle, omdat zij, ondanks een eerder vonnis van de rechtbank van de proosdij van Brugge, zich had bezig gehouden met "*elckerlic diet an haer begheerde, raet te ghevene jehghens quellynghe van gheesten ende alle andere manieren van andere zichten, ende ooc de lyeden te helpen wysene ende weder te doen hebbene ghestolen of verloren goedt ende meer andere zaken, daerinne zoe gheuseirt ende ghebesicht heift diversche ongheoirloofde ende superstitieuse middelen ende manieren, al in vercleenynghe van Godt almachtich, contrarie zynen gheboden ende die van der helegherkerke*". De schepenen verbanden haar hiervoor voor vijftig jaar uit Vlaanderen op straffe van verbrand te worden aan een staak bij haar terugkeer. Vooraf werd zij tentoon gesteld op een schavot met voor haar een bundel stro, zes bundels rijshout en een pan vuur. Op haar hoofd stak de beul een vlassen pruik in brand³⁰.

28 "...demonstrant par ce signe que le Magistrat ne la punissoit selon rigueur de droic, & la coutume du pays, selon laquelle elle devoit estre bruslée toute vive, mais qu'il usoit envers elle de clemence".

29 Praxis, cap. 37, n. 20-22; Practicque, cap. 37, n. 18-20.

30 BRUGGE, Stadsarchieff, Oud archief, 192, Verluydbouck 1538-1555, f°111-11v. Zie ook

Diezelfde Kathelyne Onbaert is terug te vinden in een vonnis van de schepenen van Vlissingen (niet Middelburg!). Volgens dit vonnis werd zij er op 20 januari 1541 aan een staak verbrand omdat zij, ondanks eerdere veroordelingen door de rechtbank van het Proossche en de stadschepenen van Brugge³¹, opnieuw allerlei mensen had genezen door hun arm vanaf hun hand tot hun elleboog met een riempje of lintje op te meten, daarin een speld te steken en allerlei vreemde woorden uit te spreken. Zij deed haar patiënten ook liegen, bijvoorbeeld door te zeggen dat ze niet hadden gegeten wanneer ze dit wel hadden gedaan en liep, wanneer het zwaar stormde, blootshoofds en barrevoets rond in de regen terwijl ze voortdurend om genade bad en nu en dan eens “*fij boose viant*” riep³².

Met uitzondering van de plaats van de tweede veroordeling (Vlissingen in plaats van Middelburg) klopt het verhaal van Joos de Damhouder dus over een vrouw die in Brugge als heks werd veroordeeld toen hij er raadspensionaris was. In het Brugse vonnis staat ook vermeld dat Kathelyne een vlassen pruik werd opgezet omdat zij geen haar meer had. Meteen wordt ook haar kaalschering bevestigd. Vraag blijft alleen nog of ook het scheren van haar vrouwelijkheid en het vinden van de perkamentjes met tovertekens kloppen met de realiteit?

Het haarscheren, gevolgd door het zoeken van een tovermiddel op het lichaam, was een element dat al in 1487 was terug te vinden in de “*Malleus maleficarum*” van Jacobus Sprenger en Heinrich Institoris, die door Joos de Damhouder grondig werd geraadpleegd³³. De *Malleus* vermeldt dit scheren als de derde voor-

BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamer, 13-785 (schoutr rekening, 1537-1539), f°16v.

31 De schepenen van Vlissingen wezen er in hun vonnis uitdrukkelijk op dat Kathelyne eigenlijk al in Brugge de vuurdood had verdiend, maar daar “bij grooter gratie” was gestraft met een verbanning voor 50 jaar op haar hoofd voorafgegaan door een tentoonstelling op een schavot met voor haar een pan vuur, een mutsaard en stro en gevolgd de verbranding van een vlassen pruik op haar hoofd omdat zij geen haar meer op haar hoofd had.

32 MIDDELBURG, *Staatsarchief*, Rechterlijk archief Zeeuwse eilanden, 772; J. SINNINGHE, ‘Een onbekend Zeeuws heksenproces’, in: *Nederlands Volksleven*, 10 (1960), 265-266; M. GIJSWIJT-HOFSTRA, ‘Toverij in Nederland, een status quaestionis’, in: *Volkskundig bulletin*, 12 (1986), 110, 114-115 en 128.

33 *Praxis*, cap.61, n. 43.

zorgmaatregel in heksenprocessen. Met het doel om tijdens de tortuur niets te moeten bekennen verborgen de heksen volgens dat boek allerlei amuletten in hun kleren, hun haren en de meest intieme plaatsen van hun lichaam³⁴. Een zelfde verhaal over een talisman tegen tortuur is te vinden in de “*De quaestionibus et tortura*” (1535) van Paulus Grillandus, een werk waarnaar de Damhouder uitvoerig verwijst in zijn kapittel over de tortuur. Grillandus vertelt daar hoe hij eens met zijn eigen ogen had gezien hoe een gefolterde een papier met de naam van Jezus en allerlei kruisen en eigenaardige tekens in zijn haren had verborgen. Zolang hij dit papier bij zich had, bekende hij niets, lachte hij en slaagde er zelfs in om te slapen tijdens de tortuur³⁵. En ook Joannes Millaeus had het in 1541 in zijn *Praxis criminis persequendi* over het feit dat hij in Toulouse zag dat sommige verdachten, die aanvankelijk halsstarrig weigerden te bekennen, dit onmiddellijk deden nadat men hen volledig had uitkleed en hun hoofdhaar en andere haren had afgeschoren³⁶. De overeenkomst met het verhaal van Joos de Damhouder is te opvallend om waar te zijn. Omwille van de sensatie heeft Joos de Damhouder hoogstwaarschijnlijk het scheren van de oksels en de vagina van Katelyne Onbaert en het vinden van de perkamentjes in haar vagina en aars aan de waar gebeurde feiten toegevoegd. Ditzelfde was waarschijnlijk ook het geval voor een toevoeging die hij deed in het kapittel over het “*herpynen*”. Daar stelde hij dat hij er “*by experientie ende uut huerlieder eyghen ende propre confessie*” weet van had dat sommige misdadigers zich in bossen of afgelegen plaatsen trainten om de meest verschrikkelijke pijnen te doorstaan. Wanneer zij dan gefolterd werden, waren zij in staat om niets te bekennen³⁷. Van dergelijke pijnbeheersers zijn er in de bewaarde Brugse criminele rechtspraak uit die tijd geen sporen terug te vinden.

34 J. SPRENGER en H. INSTITORIS, *Malleus malificarum ...*, Lyon, 1669 (anastatische herdruk Brussel, 1969), 247-249 (Pars III, quaestio XV: *De abradendis pilis maleficarum*).

35 *Tractatus universi juris*, Venetië, 1584, deel 9, 2, f°297v.

36 J. MILLAEUS, *Praxis criminis persequendi aliquot figuris illustrata*, Parijs, 1541, f°63r.

37 *Praxis*, cap.38, n. 19; *Practicque*, cap. 38, n. 17, *Practycke*, cap. 38, n. 18. Hij herhaalde dit verhaal nog uitvoeriger in zijn kapittel over de galestraf: *Praxis*, 153, n. 37-40.

DE RECHTSPLEGING BIJ DOODSLAG EN MOORD

Een tweede uitvoerige verwijzing naar de Brugse rechtspraktijk is te vinden in het kapittel over de lijkschouwing bij doodslagen of moorden³⁸. In dit kapittel, dat hij volledig zelf opstelde, onderstreepte Joos de Damhouder dat het voor het strafrechtelijk onderzoek uiterst belangrijk was dat wanneer iemand aan zijn verwondingen overleed, het gerecht zo vlug mogelijk vaststelde waar en wanneer en hoe de verwondingen waren aangebracht en of ze al dan niet dodelijk waren. In afwijking van het Romeinse recht, dat de nadruk legde op de criminele intentie, huldigde het (Vlaamse) gewoonterecht³⁹ immers een volledige gevolgaansprakelijkheid. Hierdoor kon iemand alleen voor doodslag veroordeeld worden wanneer hij een verwonding had toegebracht die, alleen of in combinatie met andere verwondingen, rechtstreeks de dood van een andere persoon had veroorzaakt. Wanneer een verwonding niet dodelijk was of vooral wanneer de verwonde persoon door een andere oorzaak was overleden, bijvoorbeeld omdat hij zijn wonde niet behoorlijk had laten verzorgen, de raad van een arts of chirurgijn in de wind had geslagen of zich had overgegeven aan allerlei baldadigheden zoals seks met zijn vrouw of andere vrouwen, liep de dader van de verwonding alleen een geldboete op.

Bij wijze van voorbeeld beschreef Joos de Damhouder vervolgens hoe een dergelijke lijkschouwing in zijn tijd in Brugge gebeurde. Van zodra de schepenbank op de hoogte was dat een iemand aan zijn verwondingen was overleden, stapte de baljuw, schout of hun vertegenwoordiger met twee schepenen, de griffier crimineel en liefst twee chirurgijnen af op de plaats waar het lijk werd gevonden. Ze onderzochten eerst het lijk op verwondingen en gingen daarbij na of ze al dan niet dodelijk waren. Vervolgens ondervroegen zij alle mogelijke getuigen over de naam,

38 *Praxis*, cap. 75 ("De inspectione occisi, & percunctatione vulnerum"); *Practicque*, cap. 75 ("De la visitation de l'occis ou escuaige"); *Practycke*, cap. 75 ("Van der anschauwinghe van den verslegghen").

39 Het ging hier niet om een typisch Vlaamse, maar een algemeen verspreide gewoonte die ook in de Italiaanse rechtsleer te vinden was: A. LANGUI, *La responsabilité pénale dans l'ancien droit (XVIe-XVIIIe siècle)*, Parijs, 1970, 155-158.

de voornaam of de bijnaam van de overledene, het beroep dat hij uitoefende, wie zijn familieleden waren, wie hem anders kende, hoe hij zich gedroeg, waar, wanneer en waarom de doodslag was geschied, met welk instrument dit gebeurde en ten slotte wie de doodslag uitvoerde. De criminele griffier maakte van dat alles verslag op en schreef dit later over in het schouwboek van de stad Brugge. Ter illustratie nam de Damhouder het verslag over van de schouwing die hij als crimineel griffier op 6 juli 1550 met de schepenen van Brugge uitvoerde op het lijk van een zekere Jan de Wulf, metser uit Gent. De formuleringen in dit proces-verbaal komen volledig overeen met deze in de processen-verbaal die zijn overgeschreven in het oudst bewaarde schouwboek van Brugge dat dateert uit de periode 1554-1569⁴⁰. Men vindt er ook de “informaties” die de schepenen toen hielden na de eigenlijke lijkschouwing⁴¹.

Aansluitend op deze uiteenzetting ging de Damhouder in op de eeuwenoude procesgang in Brugge bij het vervolgen van doodslagen. Als hoofd van de “commune” of de stadsraad die de gehele gemeente vertegenwoordigde, had de burgemeester “*van der Courpse*” de plicht om alle doodslagen aan zich te trekken en er klacht voor in te dienen bij de schepenbank. Hij moest dit doen binnen de drie dagen na de lijkschouwing omdat in Brugge van oudsher de gewoonte bestond dat een doodslager binnen de drie dagen na zijn doodslag twee poorters naar het schepencollege zond, waar zij op hun eed verklaarden dat de doodslager hen de opdracht had gegeven om zijn doodslag aan de schepenen bekend te maken en er de volledige verantwoordelijkheid voor op zich nam. Indien de doodslager dan later op vordering van de schout voor de schepenbank verscheen, kon de doodslager zich vrij verdedigen en elk mogelijke schuldopheffings- of schuldverminderinggrond inroepen. Dit was niet het geval wanneer hij

40 Bijvoorbeeld BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 191, register 1554-1569 (“*Dit es den bouc daerinne dat gheschreven staen de schawwijnghe, claghen ende waerheden met dieser ancleift, ghedaen ende gheschiet tzydert den XIX in novembre 1554 binder stede van Brugge*”), f°1r (lijkschouwing Jan Haghebaert op 17 december 1554) en f°4r-4v (lijkschouwing Joos Tartere op 4 februari 1555).

41 Bijvoorbeeld: BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 191, register 1554-1569, f°1r-1v, 2v en 6v.

de doodslag niet formeel binnen de drie dagen bij de schepenen had gemeld of wanneer hij na een dergelijke melding toch nog verstek liet gaan nadat hij door de schout voor de doodslag was gedagvaard. In dit geval gingen de Brugse schepenen er onweerlegbaar van uit dat er sprake was van moord en verbanden zij de doodslager voor 100 jaar en één dag op zijn hoofd. Meteen kon hij ook geen genade meer verkrijgen van de landsvorst⁴². Van een dergelijke klacht door de burgemeester “*van der Courpse*” gaf de Damhouder een voorbeeld. De formulering stemt overeen met de “*claghen*” die terug te vinden zijn in het oudst bewaarde schouwboek van de Stad Brugge⁴³. Men vindt er ook de verklaringen onder eed (“*kennessen*”) van twee poorters voor de schepenen over een doodslag⁴⁴. De Damhouder gaf hieromtrent getrouw weer wat er bij doodslagen precies gebeurde in Brugge.

SPIEGELSTRAFFEN VOOR POOIERS, MOORDENAARS EN BRANDSTICHTERS

In het kapittel over de pooiers verwees Joos de Damhouder voor een vierde keer uitdrukkelijk naar de Brugse strafrechtspraktijk⁴⁵. Hoewel deze criminelen volgens het geleerde recht met de galg moesten gestraft worden, stelde hij vast dat zij er in Brugge meestal met een mindere straf van af kwamen: zij werden er alleen verbannen nadat zij meestal eerst op een schavot waren geseld. Ook deze verwijzing klopt met de realiteit. Zo straften de Brugse schepenen op 12 april 1538 een zekere Barbe, echtgenote van Jazon Dhaerne de Vuldere. Ondanks het feit dat ze al eerder op een schavot was tentoon gesteld en verbannen om “*jonghe dochters te valle te brynghen*”, had ze in Brugge opnieuw een bordeel opengehouden waarin zij twee van haar eigen dochters tewerk-

42 *Praxis*, cap. 75, n. 4-7, *Practicque*, cap. 75, n. 4-7, *Practycke*, cap. 75, n. 4-7. Ook van de wijze waarop de burgemeester van den “*Courpse*” zijn klacht formuleerde gaf de Damhouder een voorbeeld.

43 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 191, Schouwboek 1554-1569, f° 5v-6r, 10r en 12r.

44 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 191, Schouwboek 1554-1569, f° 6r: “*Kennesse door Pieter van der Cruuce, riemmakere, en Wouter de Wale, cammakere, beede poorters deser stede...*”. Zie ook *Ibidem*, f° 9v, 14r, 23r en 23v.

45 *Praxis*, cap. 91 (“*De leocinio*”); *Practicque*, cap. 91 (“*Des macquereaux & macquerelage*”); *Practycke*, cap. 91 (“*Van putiers ende putierschepe*”).

stelde “*ghereet tallen mans gherive, nyemende ontzegghende*”. Voor haar praktijken schakelde zij bovendien nog twee andere dochters in die nog geen 12 jaar waren. Die haalden de ontuchtige mannen van straat en brachten hen naar het bordeel. In het bordeel werd bovendien geregeld met messen gevochten. Voor al deze feiten werd Barbe gezeseld in de gevangenis en moest zij justitiestenen dragen van de gevangenis naar de Burg van Brugge terwijl ze voor- en achteraan met rode lappen was bekleed. Met diezelfde rode lappen en een spade voor haar op een aantal zoden aarde stond zij vervolgens een tijdje te pronk op een schavot op de Burg. Tenslotte werd zij voor 50 jaar verbannen uit Vlaanderen op straffe van levend begraven te worden wanneer zij vroeger terugkeerde⁴⁶. Het is duidelijk dat Joos de Damhouder dit vonnis voor ogen had wanneer hij zijn “*Praxis*” en zijn “*Practique*” opstelde. Op 5 januari 1543 deed er zich wel een soortgelijk geval voor. De Brugse schepenen straften die dag Margriete Delacourt uit Valenciennes omdat ze zich gedurende zeven jaren “*gheneert heeft met by subtyle ende bedrieghelicken middelen ende listen diverssche jonghe vrouwen, alzo wel maechden als ghehuwede, in scande en te valle te brynghene ende die te coppelene an diverssche mans*”. Zij werd met een kar over de markt naar de hoek van de Vlamingstraat gereden en van daar naar de beurs, over de Sint-Jansbrug, door de Wapenmakerstraat, over de Maulbertplaats naar de Burg terwijl ze was behangen met rode lappen en voor haar een spade stond op een aantal zoden aarde. Vervolgens werd zij voor vijftig jaar verbannen uit Vlaanderen⁴⁷. De rode lappen verwezen symbolisch naar de kleur van de (verboden) liefde⁴⁸ en de spade naar de typische vrouwenstraf van het levend begraven waaraan ze waren ontsnapt⁴⁹.

46 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 192, Verluymbouck 1538-1555, f°5v-6r.

47 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 192, Verluymbouck 1538-1555, f°89v-90r.

48 G. DUPONT, “Eene gheheeten Zwarte Mine bi den Roden Hond”. Naamgeving en identificatie in het Brugs prostitutiemilieu tijdens de late Middeleeuwen”, in: *Taal en Tongval*, 2004, 40-41. Zie ook BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 193, Bouc van den Steene 1554-1557, f°141v: veroordeling van Janneken Rudders op 13 november 1557.

49 J. MONBALLYU, ‘Spiegelstraffen in het Brugse strafrecht in de 16de eeuw’, in: *Genootschap voor geschiedenis. Handelingen*, 143 (2006), 164-186.

Joos de Damhouder had het in zijn uiteenzetting niet over deze spiegelstraffen. Dat deed hij wel in zijn kapittel over de moord⁵⁰ waarin hij stelde dat de onthoofde moordenaars in Vlaanderen werden tentoongesteld op een rad waaraan de instrumenten waren gehangen waarmee de moord werd gepleegd en zoveel takken, stokken of knuppels werden gehangen als er moorden waren gepleegd⁵¹. Van deze symbolische straf, die al bestond in de 15de eeuw⁵², is er echter geen spoor terug te vinden in de strafvonnissen van de stadsschepenen van Brugge uit de periode dat Joos de Damhouder er advocaat, raadspensionaris of crimineel griffier was. Wel maakte de soevereinbaljuw van Vlaanderen, die toen net buiten Brugge meerdere executies liet uitvoeren, er veelvuldig gebruik van⁵³ en dat deden de Brugse stadsschepenen ook in het begin van de 17de eeuw⁵⁴. Redelijkerwijs kunnen wij er daardoor ook van uitgaan dat zij dit ook deden in de eerste helft van de 16de eeuw. Hetzelfde geldt voor de executie van de brandstichters, waarvan de Damhouder meedeelde dat hun verkoolde lijk na de verbrandingsdood werd opgehangen aan een rad waaraan een (vuur)pot was vastgemaakt⁵⁵. Ook van dit gebruik is er in de Brugse strafvonnissen uit de periode 1532-1552 geen enkel spoor terug te vinden, maar wij vonden hiervan wel een voorbeeld in een vonnis van de soevereinbaljuw van Vlaanderen van 19 augustus 1555 waarin een zekere Boudewijn van de Kerchove in Kortrijk werd geëxecuteerd omdat hij meerdere personen met brandstichting had bedreigd⁵⁶.

50 *Praxis*, cap. 88, n. 7; *Practique*, cap. 86, n. 5; *Practycke*, cap. 86, n. 5.

51 "... bovendien es de costume in vele landen ende plaetsen dat, naer de executie ghedaen zijnde, tot meerder detestacie van den moorde, te hanghen an het radt de instrumenten daer hy de moort mede ghedaen hadde ofte andere ghelycke teeckenen als takken, stocken, clippelen etc. om den passerende ende voorby lydende (rydende?) volcke te beteckene hoe veel moorden hy ghedaen hadde naert ghetal van den stocken ofte clippelen".

52 JAN VAN DEN BERGHE, *Dat kaetspel ghemoraliseert*, J.A. ROETERT FREDERIKSE (ed.), Leiden, z.d., 15.

53 KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds d'Ennetières, 662, f° 21r, 115r, 136r, 138r en 141r.

54 BRUGGE, *Rijksarchief*, Fonds Brugge, 622, f° 76v en 86v (voorbeelden uit 1620).

55 *Praxis*, cap. 105, n. 8; *Practique*, cap. 103, n. 3; *Practycke*, cap. 103, n. 3: "In Vlaendren useren zij de punitie te doene metten viere ende daer naer tlichaem te stellene up een rad met een potkin daeran hanghende in teekin dat de mortbrander of brantsteker was".

56 KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds d'Ennetières, 662, f° 20r-22r. Van de Kerchove werd op een schavot buiten Kortrijk zijn vuist afgeslagen, gewurgd, samen met een aarden pot met stro aan een paal opgehangen en tenslotte verbrand. De aarden pot verwees naar het potje waarmee men gewoonlijk brandende houtskool of steenkolen aan een andere haard of bij de bureu ontleende om er een nieuw vuur mee aan te steken.

HET ONTDEKKEN VAN BEDRIEGLIJKE BEDELAARS

Een volgende uitweiding over de Brugse strafrechtspraktijk is terug te vinden in het kapittel over de diefstal van dat vanaf 1562 voorkomt in de "*Praxis rerum criminalium*" en de "*Practique iudiciaire es causes criminelles*". De Damhouder heeft het daar over de listigheden waarmee sommige valse bedelaars aalmoezen verkregen⁵⁷. Nadat hij eerst een voorbeeld had gegeven van een schijnbare zieke, maar in feite kerngezonde bedelaar die er slaagde om in Gent van hem en enkele Brugse schepenen een aalmoes af te troggelen, ging hij gedetailleerd op een specifiek geval dat zich in Brugge omstreeks 1536⁵⁸ voordeed. In die tijd liep er in Brugge een bedelaar rond die door verzweringen en andere ziekten zo was getekend en misvormd, dat iedereen die hem zag medelijden kreeg en sommigen van hen zelfs in wenen uitbarsten. De bedelaar gebaarde dat hij stom was en vroeg aan de voorbijgangers aandacht voor zijn gebreken door het rinkelen van een belletje. Iedere zondag legde hij zich in een ander kerkportaal en deed zich daar zo sukkelachtig voor dat vele mensen hem een aalmoes gaven, wat hem soms vijf tot acht dukaten per dag opbracht.

Op een dag lag hij in het portaal van de Onze-Lieve-Vrouwkerk en wekte er argwaan bij een voorbijlopende stadsergeant. Die vermoedde dat hij met een bedrieger te doen had, trok hem enkele vuile verbanden van het lijf en vond daaronder een hele gave en gezonde huid. De bedelaar voelde zich ontdekt en liep weg als een hert. Maar de sergeant riep luid dat hij een bedrieger was en men hem moest tegenhouden. Het volk dat vanuit de richting kwam waarheen hij liep, hield hem tegen zodat de sergeant hem kon inrekenen. Terwijl de sergeant hem naar de gevangenis leidde, verweten meerdere vrouwen, die nog steeds geloofden dat de bedelaar een sukkelaar was, hem dat het een schande was dat hij een dergelijk mismaaakte man zo behandelde.

57 *Praxis*, cap. 112 ("*De furto*"), n. 55-56; *Practique*, cap. 110 ("*De larcin*") n. 25-26.

58 "*Circa annum Domini 1536... cui tum temporis eram a consiliis...*". Zoals eerder aangegeven was de Damhouder eerst vanaf 16 juli 1537 raadspensionaris van Brugge.

's Anderendaags ondervroeg de schout van Brugge hem in de gevangenis in aanwezigheid van twee schepenen en een raads-pensionaris die dienst deed als griffier. Zij lieten hem de vuile verbanden aftrekken en stelden vast dat men te maken had met een robuuste, jonge man die van kop tot teen gezond was en van wie de huid op geen enkele plaats was aangetast. De jongeman bekende dat hij afkomstig was van eerlijke en rijke ouders die hem een scholing gaven waarin hij zelfs Grieks en Latijn leerde. Hij studeerde rechten maar kwam tijdens zijn studies in contact met een aantal totaal verdorven en ontspoorde personen. Na een tijdje durfde hij zelfs niet meer naar zijn ouders gaan en vertrok dan maar met dit slechte gezelschap naar het buitenland, waar hij rondzwierf in Italië, Frankrijk, Napels, Cyprus, Sicilië, Rome, Venetië en Duitsland, om tenslotte terug te keren naar de Nederlanden. Intussen had hij gans zijn vermogen verteerd of verspeeld en maakte hij deel uit van een groep nietsnutten die hem allerlei trucs aanleerden om goedgebouwde mensen te bedotten. Met deze kunsten kreeg hij soms aalmoezen voor een bedrag van vier tot acht goudstukken per dag waarmee hij al zijn behoeften kon voldoen. Door te bedelen op zondag en feestdagen was hij in staat om in de week met mooie kleren rond te lopen en een leven vol plezier te leiden. Van zodra zijn geld op was trok hij zich terug in een huisje tegen de stadsmuren, zette zich voor de spiegel, wreef zijn hoofd, benen, voeten, borst en schouders in met roggelbloem en omwond bepaalde ledematen met linnen doeken en andere verbanden. Vervolgens nam hij in zijn ene hand solfer die hij opwarmde met een brandende kaars in zijn ander hand en liet die lopen op de aan stukken gescheurde doeken en verbanden. Tenslotte sneed hij een levende duif of kip aan stukken en wreef het bloed ervan uit over de doeken, verbanden en zijn ledematen totdat hij er in zijn spiegeltje zo verschrikkelijk uitzag dat niemand nog naar hem wou kijken. Als dusdanig vermomd, legde hij zich in een kerkportaal waar hij om geld bedelde en met een belletje de aandacht trok van de voorbijgangers.

De Brugse schepenen vroegen hem lachend waarom hij als mooie, knappe en behoorlijk geschoolde man die over een hele reeks natuurlijke gaven beschikte, een dergelijk ondeugdzaam

leven leidde. De jongeman antwoordde ook lachend dat hij niet begreep waarom de schepenen zo verwonderd waren over zijn leven. Hij had immers tot nog toe in zijn leven alles wat hij wenste zonder zich over iets zorgen te maken. In het dobbelspel had hij zich kunnen uitleven zoveel hij wilde, in de liefde had hij succes bij de allermooiste vrouwen, hij had enorm veel steden en landen gezien en hij had de meest diverse soorten mensen leren kennen zonder enige moeite. Zijn leven was met geen enkel ander leven te vergelijken, want leven zonder zorgen deed lang en gelukkig leven en een leven met zorgen baarde alleen grijze haren en bracht de dood dichterbij.

Omdat de schepenen zijn verhaal met een korreltje zout opnamen en rekening hielden met zijn jeugdige overmoed en het feit dat hij hen om vergiffenis vroeg, gaven zij hem slechts een flinke bolwassing waarbij zij hem uitlegden dat hij door zijn houding vele aalmoezen aan de echte armen had onttrokken en hierdoor mogelijk een paar van hen waren gestorven. De jonge man onderging geduldig deze terechtwijzing en beloofde zijn leven te beteren. De schepenen trokken zich terug en rapporteerden de zaak aan hun collega's. Samen beslisten zij dat de bedrieger zich in de gevangenis opnieuw moest vermommen zoals hij dit eerder had gedaan. Vervolgens moesten de stadssergeanten hem naar het stadhuis brengen om zijn vonnis te aanhoren. Terwijl de sergeanten dit deden kregen zij van de bevolking opnieuw verwijten voor wat zij de arme bedelaar aandeden. Op bevel van de schepenen werd de bedelaar eerst in zijn vermomming een half uur tentoon gesteld op een schavot op de Burg. Na deze tijd trok de beul hem alle doeken en verbanden af zodat iedereen kon zien hoe gezond hij er uitzag. Vervolgens werd hij tot bloedens toe gezeseld en tenslotte voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen op straffe van de galg. De jongeman was gelukkig met dit milde vonnis, want hij vreesde dat hij zou worden opgeknoot. Hij was echter veel minder gelukkig met de geseling, want zijn lichaam was hierdoor rood van het bloed. Het volk, dat eerst bij zijn executie het bedrog opmerkte, lachte, zegde dat het wel was besteed en kreeg er spijt van wat het tegen de magistraat had gezegd toen het nog niet volledig op de hoogte was van de ware toedracht van de feiten.

Tot daar dit typisch moralistische verhaal van Joos de Damhouder over de bestraffing van een bedrieglijke bedelaar in Brugge. Voor zover wij dat konden nagaan klopt dit verhaal gedeeltelijk met de feitelijke waarheid. Op 31 juni 1534 (en niet in 1536 zoals de Damhouder schrijft) straffen de Brugse schepenen namelijk een zekere Franchoy's Pauwels, geboren in Gent, omdat hij 26 tot 27 jaar (hij was dus niet zo jong als de Damhouder hem voorstelde) had geleefd van aalmoezen die hij overal bedelde. Om daarbij succes te hebben legde hij op zijn ene oog een stuk plaaster en op de kaak onder zijn ander oog een andere plaatster van "*termentyne*". De rest van zijn gezicht bestreek hij met allerlei substanties waardoor het leek dat hij volledig mismaakt was en vol pokken zat. Bij zijn aanhouding was hij in het bezit van een potje met een dergelijke substantie en een spiegeltje waarin hij keek of hij er nog voldoende mismaakt uitzag en zo nodig zijn gebrekkig uitzicht kon vernieuwen. Hij liep rond met een belletje waarmee hij rinkelde telkens er iemand voorbijkwam, gebaarde dat hij niet kon spreken en toonde overal een valse akte opgesteld door een priester waarin geschreven stond dat hij zelf een clericus was. Voor al deze bedrieglijke praktijken werd hij eerst tentoongesteld op een schavot op de Burg van Brugge "*ghedefigureert ende mesmaect alzo hy ghewone es te blijven ende tvolc bij bedroghe tot compassien te verwecken*". Op zijn lichaam hing symbolisch de pot, de spiegel, de bel en de akte waarmee hij zich in zijn "*bliterye*" had beholpen. Na een tijdje werden zijn vermomming afgewassen (er is hier dus geen sprake van het aftrekken van allerlei verbanden) en werd hij op zijn naakt lijf met roeden geselsd. Tenslotte werd hij voor drie (geen tien zoals de Damhouder schrijft) jaar verbannen uit Vlaanderen op de galg⁵⁹. Het is duidelijk dat het hier ging over de bedrieglijke bedelaar waar de Damhouder het over had. Doordat het register met de "*informatien*" en het register met de bekentenissen van de gevangenen uit deze periode echter verloren is gegaan, kunnen wij niet verder nagaan of de verdere details die de Damhouder opgeeft, kloppen met de waarheid.

59 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 192, Verluuydboek 1490-1537, f° 247r-247v.

DE BIECHT VOOR HET UITVOEREN VAN EEN DOODSTRAF

Een volgende verwijzing naar de Brugse strafrechtspraktijk is te vinden in het kapittel over de biecht die werd afgenomen voor het uitvoeren van de doodstraf. In dit kapittel, dat de Damhouder ook volledig zelf schreef en met een prachtige houtsnede is opgeluisterd, heeft de Damhouder het over de gewoonte dat vele rechtbanken de dag voor de executie een priester bij de veroordeelde toelieten. Die priester deed de veroordeelde misdadiger inzien dat hij verkeerd had gehandeld, dat hij God en al wie hij had misdaan vergiffenis moest vragen, dat hij het vonnis gelaten moest aanvaarden en dat hij moest vertrouwen op Gods barmhartigheid. De dag nadien begeleidde diezelfde priester de veroordeelde naar de executieplaats, waar hij hem in het openbaar zijn biecht afnam. De veroordeelde beled er zijn zonden in het openbaar, vroeg er God en de justitie vergiffenis voor al wat hij had misdaan en smeekte er de aanwezigen te bidden voor zijn zielheil. Tijdens dit theatrale ritueel hield de veroordeelde een prentje of een kruisbeeld in zijn handen waarin het lijden van Christus was afgebeeld⁶⁰, iets wat trouwens nog goed te zien is in de houtsnede die het kapittel over de executie van de lijfstraffen illustreert in de oudste edities van de *Praxis*, de *Practique* en de *Practycke*⁶¹. Deze lovenswaardige en godsvruchtige gewoonte werd volgens de Damhouder in Brugge stipt nageleefd toen hij er raadspensionaris was⁶². Bij gebrek aan bronnen kunnen wij niet nagaan of dit werkelijk zo was⁶³.

Dit laatste geldt trouwens ook voor het aansluitende verhaal dat handelt over een schending van het biechtgeheim toen de Damhouder in Brugge raadspensionaris was⁶⁴. Een Brugse pastoor die de biecht had afgenomen van een geesteszieke misdadiger, die vervolgens werd gezeseld, vernam tijdens die biecht dat die

60 "*Quae omnia uit faciat felicius ac facilius imaginem aut statuam parvam Christi crucifixi ipsius manibus inferunt ...*", *Praxis*, cap. 153, n. 3.

61 *Practycke*, cap. 151 (p.288): de tot onthoofding en de tot opknoping veroordeelde persoon hebben er een kruisbeeld in hun handen.

62 *Praxis*, cap. 152, n. 3; *Practique*, cap. 150, n. 3; *Practycke*, cap. 150, n. 3.

63 De rekeningen van de schout van Brugge vermeldden alleen dat er een priester werd betaald om de ter dood veroordeelde bij te staan bij zijn executie.

64 *Praxis*, cap. 152, n. 10-11; *Practique*, cap. 159, n. 7.

misdadiger van plan was om in Brugge op een bepaalde dag met vijf tot zes handlangers zeven tot acht grote huizen in brand te steken en op die wijze een groot stuk van de stad te verwoesten. Om dit te voorkomen stapte de hij naar één van de raadspensionarissen en deelde hem mee wat hij van de geesteszieke had vernomen zonder zijn naam te noemen. De raadspensionaris ging na welk huis de pastoor regelmatig bezocht en stelde vast dat dit het huis was van een bepaalde barbier-chirurgijn. Hij liet er zijn baard scheren en vroeg er langs zijn neus weg aan een knecht welke gekken allemaal bij de pastoor langs kwamen. De knecht gaf hem de naam van een bepaalde man zonder dat hij het besefte waarvoor dit moest dienen. De raadspensionaris kende die man en wist meteen dat hij te doen had met de persoon over wie de pastoor hem had gesproken. Hij maakte de zaak over aan de Brugse schepenen die het onderling oneens waren over het feit of zij die informatie mochten gebruiken voor het starten van een gerechtelijk onderzoek. Na grondig juridisch advies besloten zij dit uiteindelijk niet te doen omdat de informatie door het schenden van het biechtgeheim onrechtmatig was verkregen. De Brugse magistraat hield op de bewuste dag alleen de betrokken huizen in het oog en liet de geesteszieke bewaken. Ook van dit – naar tijd en personen niet nader bepaalde – verhaal vonden wij geen sporen in de Brugse archieven. Met zijn verhaal is de Damhouder wel een verre voorloper van de hedendaagse rechtspraak van het Hof van Cassatie die de vrije bewijsvinding in strafzaken beperkt door het weren van allerlei onrechtmatig verkregen bewijzen.

DE GEBONDENHEID VAN DE RECHTER AAN DE WET

Een laatste verwijzing naar de Brugse strafrechtspraktijk is ten slotte te vinden in het kapittel over galeistraaf dat vanaf 1562 voorkomt in de “*Praxis rerum criminalium*” en de “*Practique iudiciale es causes criminelles*”. In dit kapittel vertelde Joos de Damhouder dat hij ooit eens als raadspensionaris van Brugge werd geconfronteerd met de vraag of de strafrechter zich strikt moest houden aan de specifieke straf die was voorgeschreven in een vorstelijke ordonnantie voor de landlopers en vagebonden⁶⁵. Zijn

65 *Praxis*, cap. 153, n. 53-60; *Practique*, cap. 151, n. 39-47.

antwoord was, in tegenstelling met dit van vele dwazeriken⁶⁶ die het tegendeel beweerden, dat dit wel het geval was. Hiermee was hij in tegenspraak met wat hij in kapittel 55 uit de “Corte instructie in criminele zaeken” van Wielant had overgenomen over de arbitraire bevoegdheid van de rechter⁶⁷, maar wel een verre voorloper van het legaliteitsbeginsel. Dat bood toen echter nog geen enkele rechtsbescherming voor de burger tegen de willekeur van de (rechterlijke) overheid, maar ging alleen uit van een slaafse onderwerping aan de vorst wiens dienaar de Damhouder was. Omdat de Damhouder niet aangaf in welk jaar en in welk dossier deze vraag werd gesteld, kunnen wij ook hier niet nagaan of dat verhaal klopt met de waarheid.

BESLUIT

Tot daar een overzicht van de verschillende uiteenzettingen van Joos de Damhouder over de Brugse strafrechtspraktijk en hun toetsing aan de bewaarde bronnen. Wat kunnen wij nu uit dat alles besluiten? Vooreerst dat Joos de Damhouder maar heel weinig beroep heeft gedaan op de Brugse strafrechtspraktijk voor zijn “*Praxis rerum criminalium*”. Het grootste deel van die “*Praxis rerum criminalium*” was in wezen een plagiaat van de tekst van Wielant aangevuld met allerlei rechtsgeleerde uitweidingen, die soms eveneens letterlijk van andere auteurs waren overgeschreven⁶⁸. De Brugse strafrechtspraktijk wordt slechts sporadisch (in totaal 10 keer) aangehaald. Wel is het zo dat de meeste zaken die Joos de Damhouder uit de Brugse strafrechtspraktijk citeert duidelijk overeenkomen met de toenmalige realiteit. Alleen bepaalde details – zoals het folteren in Brugge met koorden terwijl

66 *Praxis*, cap. 153, n. 53: “Quidam enim imperitores et ignari perperam iudicabant ...”; *Practique*, 151, n. 39: “... la ou plusieurs ignorans vouloient opiner ...”.

67 Daar nam hij letterlijk de tekst van Wielant over en betoogde hij dat de rechter bij een gegronde reden steeds naar boven of naar onder kon afwijken van de wettelijk bepaalde straf: *Praxis*, cap. 55, n. 4; *Practique*, 55, n. 4.

68 Zie bijvoorbeeld *Praxis*, cap. 61, n. 80-141 voor wat betreft het stuk over de hekserij (“*sortilegium*”), dat letterlijk werd overgeschreven uit het *Tractatus de sortilegiis* van Paulus Grillandus en de *Liber Octo Quaestionum* ... van Johannis Trithemius; J. MON-BALLYU, ‘La théorie sur la sorcellerie chez Wielant et Damhouder, in: “Houd voet bij stuk”. Xenia iuris historiae G. Van Dievoet oblata, F. Stevens en D. Van den Auweele (ed.), Leuven, 1990, 300-301. Zie ook voetnoot 24.

de verdachte was opgehangen, het vinden in 1538 van perkamenten briefjes in de vagina en de aars van Kathelyne Onbaerts en de stoutmoedige antwoorden van de bedrieglijke bedelaar Franchoys Pauwels – lijken er fictief aan toegevoegd te zijn. Wellicht deed de Damhouder dit tot betere morele instructie van zijn lezers.